

„Peržengti kaustančias ribas...“: keli Vandos Zaborskaitės biografijos papildymai

Žydronė Kolevinskienė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
El. paštas: zydrone.kolevinskiene@lti.lt
<https://orcid.org/0000-0002-4252-1731>

Santrauka. Straipsnyje naujai sugrįžtama prie literatūrologės, profesorės Vandos Zaborskaitės gyvenimo, jos laiky-senos sudėtingu laikotarpiu. Pristatomi Profesorės darbo metai Vilniaus pedagoginiame institute (1966–1994). Ref-lektuojama garsioji Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros veikla, *raganų medžioklė*, lėmusi Zaborskaitės atėjimą į Pedagoginį institutą. Pagrindiniai straipsnio tyrimo šaltiniai – Vilniaus pedagoginio instituto (vėliau – Vilniaus pedagoginio universiteto, Lietuvos edukologijos universiteto) Lietuvių ir užsienio literatūros katedros protokolai, taip pat publikuoti Vandos Zaborskaitės egodokumentai – korespondencija knygoje *Tai aš, rašau...* (2019) ir dienoraš-čiai knygoje *Dienoraščiai 1941–2010* (2019). Lietuvių ir užsienio literatūros katedros archyvas saugomas Vilniuje, dabartinėje Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademijoje. Vandos Zaborskaitės asmens byla, esančią šiame archyvineame fonde, sudaro 100 lapų. Beveik trisdešimt Zaborskaitės darbo metų Vilniaus pedagoginiame institute atspindi ir asmenybės kaitą, ir Lietuvos ėjimą laisvės link. Problemą klausimą, kuris keliamas straipsnyje, perteikia pavadinime įrašyta Zaborskaitės citata iš jos interviu – „peržengti kaustančias ribas“. Straipsnio autorei rūpi, kaip ir kokias ribas peržengė Vanda Zaborskaitė. Ar visos ribos yra peržengiamos ir kaip ribų (ne)peržengimas kuria naujas ribines situacijas?

Reikšminiai žodžiai: Lietuvių literatūros katedros byla, laiškai, dienoraštis, Vanda Zaborskaitė, ribos.

Transcending the painful boundaries...: a few additions to Vanda Zaborskaitė's biography

Abstract. The article presents the years of work of the literary scholar, Professor Vanda Zaborskaitė at Vilnius Uni-versity and at Vilnius Pedagogical Institute from 1966 to 1994. The famous activity of Vilnius University Department of Lithuanian Literature, along with the witch-hunt which led to Zaborskaitė's arrival at the Pedagogical Institute, is well-documented and extensively reflected upon. The main sources of the article are the minutes of the Department of Lithuanian and Foreign Literature of Vilnius Pedagogical Institute (later renamed as Lithuanian University of Ed-ucation), as well as the published ego-documents of Vanda Zaborskaitė – her correspondence published in the book *This is me, I write...* (2019) and her diaries presented in the book *Dienoraščiai 1941–2010* (2019). The archives of the Department of Lithuanian and Foreign Literature are stored in Vilnius, at the current Academy of Education of Vytautas Magnus University. Vanda Zaborskaitė's personal file in this archive contains 100 pages. The years of work at Vilnius Pedagogical Institute, her knowledge of the school life, as well as her desire to reform the schools of the already inde-pendent Lithuania contributed significantly to Zaborskaitė's commitment to the work with teachers and schools, along with the involvement in Lithuanian education. The nearly three decades of the work of Professor Vanda Zaborskaitė at Vilnius Pedagogical Institute reflect both her personal change and Lithuania's move towards freedom. Although, of course, in spirit, she remained first and foremost a representative of Vilnius University and the department which was

Received: 05/07/2023. Accepted: 10/08/2023

Copyright © Žydronė Kolevinskienė, 2023. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

being dismantled at the time. However, her firm position, exceptional competence, high criteria for literary education, uncompromising opinion, encouragement of critical thinking and confidence allowed the people of the Department of Lithuanian and Foreign Literature of the Pedagogical Institute to unite for the future of the school, for the survival of the studies of the Lithuanian language because, for her, the studies of the Lithuanian language represent the consciousness of 'Lithuanianness'. The issue raised in the article is reflected in the quote by Vanda Zaborskaitė in the title: "to go beyond the boundaries of what is painful." The author of the article is interested in what kind of boundaries Vanda Zaborskaitė crossed, and how she did that. Are all boundaries crossed? And how does the (non-)crossing of boundaries create new boundary situations?

Keywords: Department case, letters, diary, Vanda Zaborskaitė, limits.

Įvadas

Šio straipsnio tikslas – remiantis Vilniaus pedagoginio instituto (vėliau – Vilniaus pedagoginio universiteto, Lietuvos edukologijos universiteto) Lietuvių ir užsienio literatūros katedros protokolais, taip pat ir publikuotais Vandos Zaborskaitės egodokumentais: korespondencija knygoje *Tai aš, rašau...* (2019) ir dienoraščiais knygoje *Dienoraščiai 1941–2010* (2019), pristatyti profesorės Vandos Zaborskaitės veiklą 1966–1994 m. tuometinio Vilniaus pedagoginio instituto Lietuvių kalbos ir literatūros fakultete, Lietuvių ir užsienio literatūros katedroje. Lietuvių ir užsienio literatūros katedros archyvas saugomas Vilniuje, dabartinėje Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademijoje (T. Ševčenkos g.).

Daugiausia tyrimui svarbios medžiagos pateikta Giedriaus Viliūno ir Viktorijos Daujotytės parengtame straipsnių rinkinyje *Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra 1940–2000 m.* (2002). Tiriamajam laukui svarbūs Elenos Baliutytės, Donatos Mitaitės, Dalios Satkauskytės darbai apie lietuvių literatūrą sovietmečiu, ypač Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto išleista kolektyvinė monografija *Tarp estetikos ir politikos: lietuvių literatūra sovietmečiu* (2015).

Pagrindinė darbo metodologinė prieiga – istorinė, derinant sociologines ir egodokumentikos perspektyvas. Kitoks teorinis instrumentarijus dėl temos specifikos netaikomas. Tyrime laikomasi istorinės ir chronologinės sekos. Straipsnyje telkiamasi į Zaborskaitės darbo metus Vilniaus universitete ir Vilniaus pedagoginiame institute.

Probleminį klausimą, kuris keliamas straipsnyje, atspindi pavadinime įrašyta Vandos Zaborskaitės citata – „peržengti kaustančias ribas“. Straipsnio autorei rūpi, kaip ir kokias ribas peržengė Zaborskaitė. Ar visos ribos yra peržengiamos ir kaip ribų (ne)peržengimas kuria naujas ribines situacijas?

Katedros byla ir katedros *raganos*

1946 m. Vanda Zaborskaitė baigė Vilniaus universiteto Filologijos fakultetą. 1947 m. įstojo į Lietuvių kalbos ir literatūros instituto aspirantūrą, rašė disertaciją „Maironio poema *Jaunoji Lietuva*“. Apie rašomą disertaciją 1949 m. vasario 2 d. dienoraščio įrašė teigiama: „Laiką išnaudot iki maksimumo – kad nebūtų tuštumos: neliudijimo ir nekomunijos. Parašyti darbą kuo geriausia literatūriniu požiūriu, čia bus jo vertė. Išvengti objektyvios klaidos“ (Zaborskaitė, 2019b, p. 28). Disertacija, kurią ginti buvo neįmanoma dėl tuometės politinės ir literatūrinės atmosferos, buvo pirmoji riba. Ideologiniai rėmai peržengiami sunkiai:

„aš buvau priversta daugiau atsidėti savo darbui. Rašydama, planuodama, aš susidūriau su visa eile problemų, kurias, žinojau, turėsiu spręsti ne visai taip, kaip liepia mano sąžinė“ (Zaborskaitė, 2019a, p. 155); „[v]isa tai įnešė manin nepakeliamą disharmoniją. Pamačiau, kad eidama tokiu keliu aš netenku savo asmens visybės, ištisumo, lygsvaros, tiesumo“ (*ibid.*, p. 156). 1951 m. baigta aspirantūra, tačiau disertacija apie Maironio *Jaunąją Lietuvą* liko neginta¹. Tik 1957-ųjų pavasarį, jau prasidėjus Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros dėstytojų puolimui, Zaborskaitė apgynė per pusmetį intensyvaus darbo parašytą filologijos mokslų kandidato disertaciją „Kova dėl realizmo lietuvių literatūros kritikoje 1905–1917 metais“ ir įgijo filologijos mokslų kandidato laipsnį. Zaborskaitė buvo pirmoji moteris, apgynusi daktaro disertaciją tuometėje pokario Lietuvoje.

Labiausiai Zaborskaitės išorinę laikyseną, vidines kovas, abejones ir dilemas atspindi jos susirašinėjimas su kunigu Gediminu Blynu (1917–1981). Ši korespondencija svarbi ir kaip tikėjimo dalykų permąstymas. „Buvimas ant ribos“, blaškymasis, „atsiribojimas – ne nuo tikėjimo, o nuo gvildenimo“ (Zaborskaitė, 2019a, p. 131–177) – nuolatiniai laiškų teminiai branduoliai. Su kunigu Gediminu, laiškuose vadinamu broliu, Zaborskaitė diskutuoja ir apie savo tyrimų objekto – Maironio – vidinius prieštaravimus, juos matydama ir kaip savuosius, ieškodama kelių ir būdų, kaip skaityti ir analizuoti Maironio kūrybą, kaip perprasti religinį Maironio problematikos aspektą. Čia svarbu paminėti Vytautą Kavolį (2016, p. 105), kuris, rašydamas apie maironiškąsias temas lietuvių gelminėje psichologijoje, pabrėžia, kad „[g]alingas, realybę transcenduojantis ilgesys – tai pirmoji vyriškojo subjektyvumo forma Maironio psichologijoje. Maironis siekia ne tik transcenduoti ribą tarp visuomenės, bet taip pat atsaukti istorines, panaikinti laiko ir gamtinių procesų nulemtas ribas, skiriančias gyvuosius nuo mirusiųjų.“ Kitas svarbus aspektas, kurį išskiria Kavolis (2016, p. 109–110):

Maironiui pasaulio tokio, koks jis yra, neužteko, jam reikėjo peržengti realybės – laiko ir socialinių rutinų – ribas. Kaip vyrui ir poetui, jam nepakanka šio pasaulio. Moteriai užtenka girių ir laukų, jos būtis harmoninga šiame ribotų dimensijų, ūkininko kasdieninio gyvenimo aplinkoje, namų pasaulyje, ji nepatiria transcendencijos ilgesio, jai nereikia kelti senelių iš kapų, aktyviai dalyvauti istorijoje, kovoti.

Tokia vyro implikacija, kai aktyvus dalyvavimas istorijoje ir kova priklauso aiškiai išreikštam maironiškajam vyro psichologijos modeliui, leidžia naujai pažvelgti į Zaborskaitės kūrybinę biografiją. Tyrinėdama Maironio *Jaunąją Lietuvą*, kur į gyvenimą ir kovą, aktyviai formuoti istorijos šaukiami vyrai: sūnūs, proseneliai, broliai (ne moterys – žmonos ar dukros), Zaborskaitė savo laikysena ir veiklą įgyvendina psichologinį modelį, kurį Maironis priskyre vyrams, ne moterims². Išsimokslinusi, intelektualė, vieniša, nepaklūstanti,

¹ Negintos disertacijos apie Maironį mašinraštis su vadovo Kosto Korsako pastabomis saugomas Maironio lietuvių literatūros muziejaus archyve, fragmentai eksponuojami virtualiojoje muziejaus parodoje „Vanda Zaborskaitė: Išbandyti, iki kur galima eiti...“. <<https://maironiomuziejus.lt/post-t-exhibitions/vanda-zaborskaite-ibandyti-iki-kur-galima-eiti/>> [Žiūrėta 2023-10-01].

² Įdomus Vytauto Kavolio (2016, p. 108) pastebėjimas, pasiremiant Maironio, Aleksandro Dambrausko-Jakšto, Stasio Šalkauskio balsais, kad „kovoti būdinga vyrams, tai yra vyrų uždavinys, ir kai vyksta kova, moteris reikia evakuoti (kaip kad buvo pasiūlyta moterims deputatėms pasišalinti iš Aukščiausiosios Tarybos, kai grėšė užpuolimo pavojus)“.

stipri moteris yra pavojinga. Galima formuluoti dar vieną probleminį klausimą: ar ne dėl šios priežasties Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros byloje pirmiausia buvo susidorota su moterimis?

Zaborskaitė Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedroje pradėjo dėstyti nuo 1950 m. Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros valymai vyko 1959 m. ir 1961 m. Po šių valymų, išdirbusi beveik dešimt metų, Zaborskaitė pedagoginę ir akademinę veiklą tęsė Vilniaus pedagoginiame institute. Baliutytė (2002, p. 123) konstatuoja, kad, kol buvo išformuota Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra (1958–1961), Zaborskaitė buvo ryškiausias uždaras vienminčių bendruomenės, savotiškos laisvės salos pavyzdys, „kur vyko tikrasis intelektualinis gyvenimas, fermentavosi naujos kūrybos idėjos, kur keistasi knygomis, informacija, kur buvo pasitikrinami kūrybos rezultatai. Kriterijai čia buvo savo, tikrąją vertę turėjo talentas – vienintelis estetinės vertės šaltinis.“ Kaip pabrėžia tuo metu katedros vedėja buvusi Meilė Lukšienė (2002, p. 52), „katedros valymas aiškiai sutampa su Vengrijoje įvykusių sprogdimų, tačiau besiformuojanti vienokio ar kitokio aukščio banga ritosi ir per visą Sąjungą“. Istorikas Arūnas Streikus (2023) mini, kad „Lietuvių literatūros katedros byla – ir vienas juodžiausių puslapių okupacinio laikotarpio universiteto istorijoje, patvirtinęs jo sovietizacijos sėkmę. Mat tai buvo pirmas kartas, kai iš viršaus užsakytas politinis susidorojimas ne tik, kaip jau buvo įprasta, atliktas universiteto administracijos rankomis, bet ir viešai tam pritariant ar netgi talkinant didelei pačios universiteto bendruomenės daliai.“

1956 m. studentų bruzdėjimai per Vėlines, reaguojant į 1956-ųjų Vengrijos įvykius, kai buvo kruvinai numalšintas sukilimas, lėmė pirmąjį Lietuvių literatūros katedros valymą. Prie ideologinio spaudimo prisidėjo ir Vengrijos įvykių paveikto, katedros kuruojamo studentų „pesimistinio“ almanacho pasirodymas (Jurgutienė, 2012, p. 31). Vilniaus universiteto komjaunimo sekretorius Jonas Bielinis savo kalboje, pasakytoje Universiteto biuro posėdyje 1959 m. vasario 11 d., padarė išvadą, kad „Lietuvių literatūros katedros buvusi vedėja, dėstytojos Kostkevičiūtė, Zaborskaitė, Rabačiauskaitė nesuprato arba nenori suprasti elementaraus dalyko, kad kova su buržuazinės-nacionalistinės ideologijos liekanomis sudaro tą ideologinio darbo sritį, kurioje dabar ypatingai pasireiškia kova tarp socialistinės ir buržuazinės ideologijos [Vengrija!]“ (Lukšienė, 2002, p. 30).

Tyrėjai pastebi, kad sovietinės ideologijos kontekste švietimo sektorius, akademinė terpė (t. y. ir mokykla, ir universitetas) suvokiami kaip viena iš svarbiausių ideologinės paveikos sričių (Naudžiūnienė, 2021, p. 104). Pati Zaborskaitė (2002, p. 610) yra nurodžiusi kelias valdžiai nepatogios Lietuvių literatūros katedros persekiojimo priežastis: „Visą laiką katedra buvo baksnojama ir puolama, atseit dėl neteisingo (nemarksistinio) literatūros vertinimo, dėl blogo studentų ideologinio auklėjimo. Tai vieša priežastis, o gilioji – kad katedroje nebuvo nė vieno partijos nario.“ Kaip teigia Taisija Oral (2015, p. 45–46),

bet kokio įsakymo įgyvendinimas priklauso nuo vykdytojų, kurie savo ruožtu turi specifinių interesų. Net jei sistema ir siekia susiaurinti individus iki tam tikrų funkcijų, tai niekada nepavyksta, dažnai nepavyksta net ir patiems funkcionieriams, t. y. tiems, kurie „nuoširdžiai“ to siekia. Turbūt todėl sovietinės sistemos architektai ne vien prievarta ir simbolinėmis manipuliacijomis pasiekdavo savo tikslų, bet ir (o gal ir labiausiai) pasiūlydami mainais už tikrą ar simuliuojamą lojalumą – materialinį aprūpinimą, autoritetą, karjeros, profesinės realizacijos galimybę.

Vengrijos įvykių fone išleistas Vilniaus universiteto studentų kūrybos almanachas, kurį rengiant dalyvavo ir Lietuvių literatūros katedros dėstytojai, traktuotas kaip pernelyg pesimistinis. Tai, kad suabejota „šviesaus rytojaus“ ir „naujojo žmogaus“ projektais, lėmė, jog „Lietuvių literatūros katedroje buvo ir ilgai išliko įtampa tarp ideologizuoto literatūros vertinimo ir estetinė nuovoka paremto laisvesnio, humanistinio požiūrio į literatūrą. Esminė laisvė kyla iš laisvo mąstymo“ (Daujotytė, 2013, p. 48). Iš katedros išvartotos tapo sistamai nepalankių žmonių reprezentantėmis. Nors štai Solveigos Daugirdaitės straipsnyje „Katedros raganos“, straipsnio autorei kalbantis su Zaborskaitė, ši mini, kad katedros politinė byla nebuvo tik prieš moteris, tuo metu nukentėjo ir vyrų, pavyzdžiui, Universiteto rektorius (Daugirdaitė, 2002, p. 214). Tačiau *raganos*, kaip *kitos ir kitokios*, įvaizdis svarbus. „Moteris stipri savo vienišumu, o prieš ją – daugybė organizuotų vyrų, kurie atsilaiko. Tokia moteris pavojinga“ (Kavolis, 2016, p. 52). Lietuvių literatūros katedros byloje pavojingos, keliančios grėsmę, nepaklūstančios, *raganaujančios* ne viena, o net kelios moterys. Jos solidarios tarpusavyje ir telkia bendruomenę. Jas buvo būtina pašalinti:

Buvo atleistos vyresnioji laborantė Stasė Litvinaitė (1959 04 01), einanti docento pareigas Meilė Lukšienė (1959 07 08) ir vyresnioji dėstytoja Aurelija Rabačiauskaitė (1959 08 31). Irenos Kostkevičiūtės ir Vandos Zaborskaitės atleidimas užtruko: einanti docento pareigas I. Kostkevičiūtė buvo atleista 1961 09 13, o V. Zaborskaitė – 1961 09 20. [...] Visos pašalintosios iš universiteto literatūros tyrėjos turėjo arba pasitraukti iš mokslinio darbo, arba persikvalifikuoti, išskyrus V. Zaborskaitę. (Lukšaitė, 2020, p. 13–14)

Svarbu akcentuoti seserystę, lemiančią ne pažeidžiamumą, bet tylų pasipriešinimą:

Veikiant valstybės terorui, į aukos situaciją pakliūva ir vyrai, todėl seserystės solidarumas tampa aktualus tiek jiems, tiek visai visuomenei. Tai reiškia, kad seserystę galima traktuoti kaip alternatyvą brolystei ir plačiau: brolystė remiasi konkuruojančiu ir herojinu vyriškuoju subjektiškumu, pirma susijusiu su viešąja erdve, o seserystė į solidarumo centrą perkelia rūpesčio subjektiškumą, pirmiausia įsitraukusį į horizontalią koncepciją anapus privačios ir viešos srities. (Šparaga, 2020, p. 279)

Neatsižvelgdama į tai, kad totalitarizmo gniaužtai veržė ir spaudė vis labiau, Zaborskaitė šiuos gniaužtus įveikia pasirinkdama tęsti, kas jai svarbu ir įdomu. Rodos, pačiu nepalankiausiu metu – prieš pat Prahos pavasario įvykius 1968-aisiais – išleidžiama jos monografija *Maironis*. Tais pačiais metais ši monografija apginama kaip habilituoto mokslų daktaro disertacija.

Kintančiame laike: darbas Vilniaus pedagoginiame institute

Vandą Zaborskaitę pristatančiose enciklopedijose ir žinynuose pateikiama tokia informacija apie jos darbo pradžią Vilniaus pedagoginiame institute: „1962–1971 dirbo Istorijos institute, nuo 1971 profesoriavo VPI“ (*Lietuvių literatūros enciklopedija*, 2001, p. 550). Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademijoje Vilniuje esančiame buvusio Vilniaus pedagoginio instituto archyve saugoma Vandos Zaborskaitės asmeninė byla, kurią sudaro 100 lapų. Bylos pradžioje – filologijos mokslų kandidatės Vandos Zaborskaitės

pareiškimas Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto rektoriui. Prašoma leisti dirbti Lietuvių kalbos ir literatūros fakultete ir skaityti literatūros spec. kursą pagal valandinį atlyginimą (2 savaitinės valandos). Pareiškimo data – 1966 m. vasario 4 d. (F. VVPI, b. LULK, 1966, p. 1r)³. Toliau byloje esančiame „Kadrų įskaitos asmens lape“ (1966, p. 3) pateikiami asmeninio gyvenimo duomenys: lietuvė, nepartinė, socialinė kilmė – iš tarnautojų, šeimos padėtis – motina (gim. 1897 m.) ir brolis (gim. 1925 m.). Įrašytos ir kelionės į užsienį: 1958 m. rugpjūčio mėn. turistinė kelionė į Čekoslovakiją, 1967 m. – į Vokietijos Demokratinę Respubliką. Asmens lapo pasirašymo data – 1966 m. kovo 21 d. Šie pirmieji asmens bylos dokumentai patvirtina, kad dirbti dėstytoja tuometiniame Vilniaus pedagoginiame institute Zaborskaitė pradėjo ne 1971 m., kaip dažniausiai minima enciklopedijose, bet 1966 m., nors tuo metu ji galėjo dirbti tik kaip valandininkė. Prieš pradėdant dėstyti spec. kursą, gautas oficialus Lietuvos mokslų akademijos Istorijos instituto sutikimas (čia Zaborskaitė dirbo nuo 1962 m.), pasirašytas tuomečio Istorijos instituto direktoriaus Juozo Žiugždos. Dokumentas adresuotas Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto rektoriui Vytautui Uogintui, kuris šio instituto rektoriumi dirbo 1960–1979 m., prieš tai spėjęs pabūti LKP CK kultūros, mokslo ir mokyklų skyriaus vedėju. Zaborskaitės asmens byloje saugoma ir kitų dokumentų: gyvenimo aprašymas, Vilniaus universiteto baigimo diplomo nuorašas, įvairios charakteristikos, mokslinių darbų ir publikacijų sąrašai, apdovanojimų dokumentai, mokslinio darbo ataskaitos, stažuotės, atestacijų dokumentai, mokslinė biografija.

1969 m. sausio 31 d. Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto Lietuvių ir užsienio literatūros katedros posėdyje svarstyta Zaborskaitės monografija „Maironis“. Monografija pateikta svarstyti kaip filologijos mokslų daktaro laipsnio disertacija. Posėdyje dalyvavo doc. A. Vaitiekūnienė, doc. V. Areška, doc. V. Laurynaitis, vyr. dėst. L. Rapšytė, doc. J. Riškus, vyr. dėst. V. Svetulaitis, doc. I. Veisaitė, prof. Z. Slaviūnas, doc. K. Umbrasas, vyr. dėst. O. Žiugždienė. Katedros protokole pabrėžiama, kad monografija priskirtina prie geriausių darbų ir katedra vienbalsiai siūlo suteikti filologijos mokslų daktaro laipsnį. Pasirašė katedros vedėja Aldona Vaitiekūnienė. Knyga „Vagos“ leidykloje išleista 1968 m. ir 1969 m., pakartotinai perleista 1987 m. Paskutinis perleidimas buvo skirtas Maironio 125-ųjų gimimo metinių progai pažymėti. Monografija sulaukė daug palankios reakcijos ir plačiojoje visuomenėje. Tai liudija Zaborskaitės (2019a, p. 438) korespondencija – Leono Gudaičio laiškas, rašytas iš Kauno 1987 m. gruodžio 21 d.:

Kitaip ir negalėjo būti: jaudinanti Maironio kelionė per Lietuvą pelnė ne tik Poetui, bet ir Jums nuoširdžių pagarbą ir meilę. Kaip gera, kad ta įspūdinga trajektorija pagaliau ištrankė visas kliūtis ir Jus išvedė į rašytojų orbitą⁴.

³ Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto Lietuvių kalbos ir literatūros fakulteto Lietuvių ir užsienio literatūros katedros archyvinis fondas neturi įprastų signatūrų, būdingų archyvams. Fondas sudarytas pagal Mokslo ir studijų institucijų vidaus protokolavimo ir dokumentų reglamentavimo bei saugojimo taisykles. Straipsnyje, cituojant iš archyvo rankraščių, naudojama ši signatūra: F. VPI (fondas – Vilniaus pedagoginis institutas), b. LUKL (byla – Lietuvių ir užsienio literatūros katedra).

⁴ 1988 m. sausio 5 d. Zaborskaitė priimta į Rašytojų sąjungą.

1971 m. gegužės 16 d. Zaborskaitė rašo prašymą Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto rektoriui Uogintui leisti dalyvauti konkurse Lietuvių ir užsienio literatūros katedros profesoriaus etatui užimti (1971, p. 385). Jau ne valandininke, o nuolatiniam etatiniam darbui. Katedrai tuo metu vadovavo Aldona Vaitiekūnienė. Taigi 1971 m. pava-sarį Zaborskaitė Lietuvių ir užsienio literatūros katedros rinkimuose vienbalsiai išrinkta profesorės pareigoms. Rinkimų rezultatai pateikti Vilniaus pedagoginio instituto mokslinei tarybai, kuri 1971 m. birželio 10 d. patvirtina Zaborskaitę katedros profesore. 1973 m. jai suteiktas profesorės pedagoginis vardas.

Nors ir labai džiaugdamasi galimybe dėstyti, dirbti akademinį ir mokslinį darbą Institute, 1971 m. rugsėjo 26 d. laiške Karoliui Dineikai į Druskininkus Zaborskaitė (2019a, p. 416) rašo:

O aš gyvenu, pakludama valandos reikalavimams. Namie tarsi viskas sklandu. Institute nesu per daug apkrauta, bet ruošimosi paskaitoms netrūksta: esami literatūros teorijos vadovėliai (o šį kursą kaip tik ir skaitau) nėra vienas nepatenkina, o savo požiūriui suformuluoti ir sistemingai išdėstyti reikia pastangų – O svarbiausia – vis dar negaliu užbaigti J. Lebedžio publikacijų, ir nuolat neramina nusimanymas, kad dėl laiko stokos ir nesugebėjimo tokios rūšies darbo dirbti neatliksiu jo taip, kaip reikėtų ir norėtūsi – Bet ką gi! Daraisi žmogus realistas ir atsiskakai maksimalistinių reikalavimų sau – Suvoki savo galimybių ribas ir su jomis susitaikai – Ir ne tik darbe, o visur – Bet negali (ir neturi teisės) išsivaduoti iš tavyje rusenančio kaltės pajautimo – Jūsų VZ –

Žinios apie Vilniaus universitete įvykusią *raganų medžioklę*⁵, buvo pasiekusios ir Vilniaus pedagoginį institutą, ir, be abejo, kitas aukštąsias mokyklas. Zaborskaitė laikyta viena iš pavojingųjų *raganų*, su kuria reikėtų vengti viešai bendrauti. Pokalbyje su Vanda Juknaite (2020, p. 57) prisimenami pirmieji metai Pedagoginiame institute, kai per visuotinius gamybinius susirinkimus (taip tada jie buvo vadinami) šalia Zaborskaitės niekas nedrįsdavo sėstis – iš abiejų pusių būdavo paliekama po tuščią kėdę.

Minėtame pokalbyje Zaborskaitė akcentuoja, kokių galimybių jai suteikė literatūros dėstymas, tapęs atsvara sudėtingu laiku. Pasirinkimai ir jų argumentacija liudija Zaborskaitės aksiologines premisas.

Kaip dėstytojai liuanistei, man visada buvo svarbu matyti savo literatūrą pasaulinės literatūros kontekste kaip ne menką, matyti ją irgi gyvenančią ir reiškiančią universaliuosius dalykus, kuriais apskritai gyvas menas ir kultūra. Kai pradėjau dėstyti, pirmas autorius buvo Biliūnas. Ir tada man pirmą kartą į rankas pateko rašytojo biografija, parašyta Kapsuko. Kapsuką mes žinome kaip bolševizmo simbolį. Tai buvo jo jaunystės darbas. Biliūnas buvo mylimas jo jaunystės draugas. Tada jis dar galėjo apie tai rašyti. Jis samprotavo apie Biliūno tikėjimą, kalbėjo apie to tikėjimo nepaprastą tyrumą. Aš plačiau apie tai kalbėjau auditorijoj, nes turėjau alibi. Ta patirtis mane stūmė ieškoti tokių kelių, kurie buvo tarsi legalūs ir leidžiantys pasakyti tai, ką aš norėjau pasakyti. (Juknaitė, 2020, p. 60–61).

⁵ Daugirdaitė (2002, p. 215), remdamasi Zaborskaitės atsiminimais, mini, kad greičiausiai šį apibūdinimą į viešumą paleidusi „aštrialežuvė Liobytė. Sovietmetis ir raganų medžioklė turėjo skambėti komiškai“. Tai, kad komizmo tuo laiku buvo nemažai, rodo ir Zaborskaitės pokalbis su Juknaite.

Turbūt dėl šios priežasties – matyti savo literatūrą, reiškiančią universaliuosius dalykus, pasaulinės literatūros kontekste – Jurgio Lebedžio mokslinės studijos metmenų knyga *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*, kurią Zaborskaitė parengė ir išleido 1976 m., ir vadovėlis aukštųjų mokyklų (ir ne tik) studentams *Literatūros mokslo įvadas* (1982) iki šiol lituanistinėms studijoms liko nepakeičiami.

Lietuvių ir užsienio literatūros katedros archyve esanti Zaborskaitės 1971–1975 m. kadencijos ataskaita fiksuoja ne tik pedagoginį, bet ir mokslinį jos darbą, tolesnius planus:

Skaičiau Literatūros mokslo įvado ir Literatūros teorijų kursus, vedžiau pratybas ir [tarybinės] lietuvių poezijos bei biografikos specseminarus. Vadovavau kursiniams darbams, recenzavau diplominius darbus, vadovavau aspirantams, buvau kandidatinių ir daktarinių disertacijų oficialiuoju oponentu. [...] Paruošiau savo skaitomų kursų programas, literatūros mokslo įvado darbinę programą. Redagavau Lietuvių literatūros istorijos kurso ir valstybinių egzaminų programas. Dirbdama Institute, sudariau iš J. Lebedžio archyvinio palikimo knygą „Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime“, kuri šiuo metu baigiama spausdinti. Užbaigiau studiją „Mokyklinis teatras Lietuvoje XVI–XVIII a.“, kuri yra MA Istorijos instituto leidybiniuose planuose (rankraštis įteiktas 1974 m.). Sudariau ir įteikiau „Vagos“ leidyklai prospektą leidinio „Poetika ir literatūros estetika nuo Aristotelio iki Hegelio“ (1977 m. leidybiniame plane). Išverčiau šiam leidiniui fragmentų iš Hegelio „Estetikos“ (6 aut. l.). Vadovauju SMD literatūros būreliui. (1975, p. 25)

Taigi iš tiesų tai gali būti traktuojama kaip aktyviausias ir produktyviausias Zaborskaitės darbo Vilniaus pedagoginio instituto Lietuvių ir užsienio literatūros katedroje laikotarpis.

Ideologinių gniaužtų neišvengė ir Zaborskaitės studija *Prie Lietuvos teatro ištakų* apie XVI–XVIII a. mokyklinį teatrą. Nors ir suprassdama, kad vėl kils daug ideologinių klausimų, ji vis tik pirmoji ėmėsi tyrinėti mokyklinio teatro veiklos pradžią Lietuvoje. Tačiau išleisti parengtos knygos negalėjo. Ne visada sėkmingi ir greitai realizuojami griežti leidybiniai planai fiksuoti ne tik katedros archyvinėje medžiagoje, bet ir publikuotoje Zaborskaitės korespondencijoje. Lietuvos mokslų akademijos Istorijos instituto direktoriaus pavaduotojo Mečislavo Jučo 1977 m. vasario 23 d. laiške rašoma:

Jūsų monografija „Mokyklinis teatras Lietuvoje XVI–XVIII a.“ buvo Lietuvos TSR MA suvestiniame gamybiniame plane (1970–1975 m.). Nuo 1971 m. rugsėjo 1 d. Jums dirbant Vilniaus pedagoginiame institute, 1973–1974 m. Jūsų darbo tema buvo MA koordinuojamų darbų tarpe. Jūs užbaigėte šį darbą jau ne Istorijos institute. Institutas sutinka tarpininkauti išleidžiant Jūsų monografiją „Minties“ leidykloje. Ši leidykla leidžia teatro istorijai skirtą literatūrą. Tačiau šiuo ir artimiausiu metu minėtoji leidykla leidžia tris stambias knygas iš teatro istorijos. „Minties“ leidykla sutinka įtraukti Jūsų monografiją į 1979 m. redakcinio parengimo, o 1980 m. į išleidimo planą⁶. (Zaborskaitė, 2019a, p. 435–435)

Nemažas rūpestis Pedagoginio instituto Lietuvių ir užsienio literatūros katedros žmonėms buvo dėstymo kokybė, ypač – mokyklinės lietuvių kalbos ir literatūros programos. Katedros protokoluose užfiksuota, kaip svarstomi programos vidurinėms mokykloms sudarymo principai. Dėstytojai lankosi mokyklose, stebi pamokas. Pabrėžiama, kad

⁶ Knyga išleista tik 1981 m.

„dėstytojų lankymasis pamokose pakelia pamokos lygį“. Akcentuojama mokytojo erudicija, intelektualinė ir gyvenimiškoji patirtis. Pagal galimybes esamoje situacijoje ieškota modernizavimo kelių:

Daugiausia problemų kelia tarybinės literatūros kursas. Kalbant apie raidą, reikia paliesti literatūrą už mūsų ribų. Žanrų raida. Tuo būdu atskleisti tarybinės literatūros novatoriškumą. Po TSKP XX suvažiavimo geriausia būtų nagrinėti žanrų keliu. Atskirą skyrių turėtų sudaryti kritikos ir literatūros mokslas. Atskirai paliesti menų sintezės klausimą. Mokyklose turi būti geros bibliotekos, fono-chrestomatija. Literatūros medžiagos įsisavinimas turi būti grindžiamas įgūdžiais ir privalomomis ekskursijomis. Literatūrai valandos padidintos iš antraeilių dalykų. Kitos disciplinos nenukeltėtų. Mokiniai galėtų stoti ir į kitas aukštesias mokyklas, būdami daug kultūringesni. [...] Prie tautosakos prijungti tautodailę. (1974, p. 85–86)

Katedros protokoluose minima, kad dėstytojai nuolat lankosi mokyklose, stebimos studentų vedamos pamokos, dalyvaujama mokyklos renginiuose. Iš 1975 m. sausio 22 d. dienoraščio įrašo: „Vakar buvau 23-čioj mokykloj, kur mūsų studentai atlieka pedagoginę praktiką – prašė padalyvauti V. Spudo poezijos aptarime su vienuoliktokais“ (Zaborskaitė, 2019b, p. 47). Atotrūkis tarp lituanistinio mokymo turinio vidurinėje ir aukštojoje mokykloje, tinkamai paruošti mokytojai buvo vieni svarbiausių katedros rūpesčių. Apie tai diskutuota kone kiekviename katedros posėdyje. Pavyzdžiui, Švietimo ministerijai siūloma, kad, sudarant humanitarines programas, reikėtų išskirti tokias kūrinių grupes:

1. *Kuriuos kūrinius mokytojas nagrinėja su mokiniais;*
2. *Kuriuos kūrinius mokiniai nagrinėja pagal mokytojo užduotis;*
3. *Kuriuos kūrinius mokiniai nagrinėja savarankiškai. (1970, p. 75)*

Prieš eilines atestacijas Zaborskaitės paskaitas lankę ir jas stebėję katedros kolegos pabrėžia profesorės erudiciją, plačius kontekstus, sąsajas su rusų ir pasaulio klasika. Lietuvių autorių romanus Profesorė lygino su Fiodoro Dostojevskio, Levo Tolstojaus romanais, Jono Biliūno novelių struktūrą – su Antono Čechovo apsakymais. Svarbi buvo ir Čingizo Aitmatovo kūryba.

Doc. A. Vaitiekūnienė: Lankiausi profesorės paskaitose: jos gero mokslinio, metodologinio lygio, sugestyvios dėstymo manieros. IV kurso studentų pratybose patiko, kad studentų interpretacija pagrįsta tekstu, remiamasi pirminiais šaltiniais. Profesorė reikalavo surasti teiginius pačiuose šaltiniuose. Šitoks kelias yra labai vaisingas – eiti nuo pirmo šaltinio, bet ne per tarpininką (straipsnį ar pan.). [...] Mokomajam profesorės darbui neturiu priekaištų, galiu jį charakterizuoti tik iš teigiamos pusės.

Doc. V. Svetulaitis: Paskaitos skaitomos meistriškai. Prof. V. Zaborskaitė jau kelinti metai sėkmingai vadovauja SMD literatūros būreliui. (1981, p. 48)

1979-ieji ženklina lūžį ir Instituto, ir katedros gyvenime. 1979 m. Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto rektorių Vytautą Uogintą pakeitė Jonas Aničas. Visuose katedros posėdžiuose dalyvauja LKP CK lyderis Mykolas Burokevičius. Būtent nuo 1979-ųjų tiek katedros, tiek viso Lietuvių kalbos ir literatūros fakulteto protokolai ilgėja, formalėja. Tekstai perpildyti sovietinės retorikos: „komunistinis studentų auklėjimas“, „socialistinio

lenktyniavimo rezultatai katedroje“ ir pan. Katedros posėdžių protokoluose nuolat cituojamas Leonidas Brežnevas, TSKP CK ataskaitinių pranešimų ištraukos. Taip ištisi puslapiai, citata po citatos. Tas laikas katedros dėstytojų prisimenamas kaip visiško sąstingio, skundų ir svarstymų laikotarpis. Zaborskaitė tuo metu dirba prie „Literatūros mokslo įvado“, ji skundžiama LKP Centro komitetui. 1980 m. rugsėjo 23 d. dienoraštyje Zaborskaitė (2019b, p. 82) įrašo: „Į CK atėjo skundas dėl mano „Įvado“ (autorius – kažkas iš katedros). S. Renčys pareikalavo katedros protokolų, skaito ir brauko Zabulis, Aničas – Įdomu, kuo tai baigsis. Man aktualu tėra viena – ar verta šį darbą tęsti, ar geriau negaišinti laiko ir pereiti prie Valančiaus – Ar tik nebus prasmingesnis pastarasis variantas?“ Blogiausia tuo metu – ne baimė, bet negalėjimas pasitikėti katedros kolegomis. 1980 m. dienoraščio įrašuose išsamiai pasakojama „Įvado“ cenzūravimo istorija ir tuometė padėtis Pedagoginiame institute. Jau vėliau, po metų, t. y. 1981 m. gruodžio 12 d., dienoraštyje Zaborskaitė pasidžiaugė: „Sužinojau, kad skundo autorė tikrai yra Slavinskaitė. Be galo atlėgo, kad kiti katedros žmonės čia niekuo dėti“ (Zaborskaitė, 2019b, p. 90). 1986 m. spalio 22 d. dienoraščio įrašas braukia ribą tarp katedros ir Pedagoginio instituto administracijos: „Nenoriu pasakotis santykių su Instituto administracija – jos kiuliškumas yra be ribų –“ (*ibid.*, p. 108). Tuo metu Institutui tebevadovauja Aničas. Atrodytų, tai buvo laikas, kai politiniai varžtai laisvėjo. Dar po poros metų, 1988-aisiais, Pedagoginiame institute bus įsteigta Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio (LPS) rėmimo grupė su Zaborskaite priešakyje. Tačiau ikisąjūdinis laikotarpis Institute buvo pats tamsiausias. Vadinamoji chruščiovinio atlydžio (1957–1968) ir pochruščiovinė era Pedagoginio instituto lyg ir nepalietė. Archyviniai katedros dokumentai, protokolai liudija gana laisvas diskusijas, atvirai išsakomus požiūrius. Anoniminiai skundai, saugumiečių lankymasis paskaitose dažniausiai buvo susiję su Zaborskaite – iš universiteto pašalinta „maištininke“. Pavyzdžiui, katedros posėdžio protokolas apie Zaborskaitės „Literatūros mokslo įvado“ svarstymą sudaro net 23 lapus! Būtina paminėti, kad Zaborskaitės monografijos apie Maironį svarstymo katedros posėdyje protokolą sudarė daugiau negu 10 lapų. Tuo metu (1969 m.) į Institutą buvo atsiųsta dar ir speciali komisija, ypač atidžiai stebėjusi humanitarus. Pokalbyje su Juknaite Zaborskaitė prisimena, kad, pasklidus gandai, jog knygą apie Maironį ruošiamasi leisti Amerikoje, į Pedagoginį institutą ne tik atsiųsta speciali komisija – „politrukai“ kirviu sukapojo visą knygos tiražą. Panašiai vėliau sunaikintas ir rašomo *Literatūros mokslo įvado* sąsiuvinis. O Zaborskaitė tarsi juokaudama ištaria:

Puskvilių laikas. Gyvenimas buvo nebegrėsmingas, o kvailas. Mano visuomeninis statusas buvo jau tvirtas, jau buvau apsigynusi disertaciją. [...] Kartojasi marksizmo klasikų pasakymas: tai, kas buvo tragedija, virto komedija. [...] Beje, turiu vienintelį egzempliorių [Literatūros mokslo įvado – Ž. K.], kurį man išsaugojo ir padovanojo tuometinis partinės organizacijos sekretorius Izidorius Mikalauskas. (Juknaitė, 2020, p. 58)

Literatūros mokslo įvadas katedros posėdyje svarstytas 1981 m. spalio 15 d. (F. VVPI, b. LULK, protokolo nr. 3). 1981 m. Pedagoginiame institute Zaborskaitė pradeda skaityti specialųjį kursą „Šiuolaikinė lietuvių poema“. Tais pačiais metais studentams siūlomos diplominių darbų temos: „Laikas Janinos Degutytės poezijoje“, „Autobiografijos žanro

metmenys“. Studentams siūloma ir kursinių darbų temų iš moterų literatūros. Galima konstatuoti, kad moterų kūrybos aktualizavimą, moteriškosios patirties ir moteriškosios raiškos būdus į akademinį lauką Zaborskaitė įvedė tuo metu, kai feministinės kritikos idėjos Lietuvos dar nebuvo pasiekusios.

Pokalbyje su Juknaite Zaborskaitė akcentuoja ne tik sąmonės lūžį, kitimą, susijusį su Nepriklausomybės pradžia, intensyviai savo moteriškosios tapatybės paieškas („Moteris yra pasyvi, mylinti, bet laukianti; globojanti, bet visai išjungtas intelektas ir kūrybiškumo pradai“ (Juknaitė, 2020, p. 55)), bet ir dialogą su savuoju laiku, naują savikūrą ir asmeninę atsakomybę:

Sakyčiau, esminis mūsų laiko skirtumas nuo sovietmečio yra tas, kad dabar susitapatini su laiku, nes jautiesi už jį atsakingas. Esi atsakingas. Čia tu nebe teatre, o realybėje. Visa, kas vyksta, liečia tave asmeniškai. Užtat man labai įdomi politika ir aš žiūriu į ją kaip į rimtą dalyką. Be galo nepriimtinas galvojimas apie ją tik kaip apie grumtynes prie lovio. Aš jos neidealizuoju, čia vyksta moraliniu požiūriu įvairiausių jėgų kova, bet tai yra valstybės gyvenimas ir, svarbiausia, tai yra mano valstybės gyvenimas, aš tikiu pastangom. (ibid., p. 58–59)

Kitas Zaborskaitė artimas žmogus katedroje buvo Irena Veisaitė. Susitikdavo, diskutuodavo, tyliai švęsdavo asmenines šventes. 1986 m. rugpjūčio 12 d. Zaborskaitės (2019b, p. 107–108) dienoraščio įrašas papildo ir praplečia anksčiau cituoto pokalbio tematiką, atskleidžia interesų lauką, bet kartu brėžia naujas perspektyvas:

Ketvirtis metų praėjo, kaip nieko neužrašiau, o dabar nebesinori detaliau grįžti prie tų trijų mėnesių, nors būtų ką užrašyti. Nuo naujų mokslo metų, po visų atostogų, kurias šįmet turiu iki spalio 22 d. (du mėnesiai neišnaudotų prisikauptė!), išeinu į profesoriaus-konsultanto etatą. Gyvenu malonų laisvės ir palengvėjimo jausmą. Moralinių pasitenkinimų teikia, kad Aničiui leidau suprasti savo požiūrį, kad netylėjau – Liepos mėnuo buvo puikus – prie Dubingių, Karpakėlio vieniemyje, kurį norėtume pirkti drauge su Kubiliais ir Genzeliais. Bet nesiseka tvarkyti dokumentų, ir viskas yra labai problemiška. Labai daug skaičiau dabartinės rusų literatūros. V. Bykovą, Astafjevą, naują Č. Aitmatovo romaną – Laukia daug darbų, bet nieko dar nepradėjau daryti. Pirmiausia sėsiu prie įvado Gedimino [Jokimaičio – Ž. K.] pomirtiniam eilėraščių rinkiniui.

Nauji išbandymai

1988-ieji reprezentuoja jau šviesesnį laiką. Aničas dar tebevadovauja Pedagoginiam institutui, tačiau čia jau prasideda ankstyvoji Sąjūdžio veikla. Džiaugsmingas įrašas Zaborskaitės (2019b, p. 117) dienoraštyje: „Spalio 13 d. gausus Sąjūdžio grupės susirinkimas Institute – Man buvo pavesta padaryti pranešimą „Institutas ir persitvarkymas“ – Suglumino Aničas – toks „kuklutiškas“, „mažytis“: šiandien jis esą visai kitoks negu pavasarį – Institutas gauna vieną delegatą į LPS seimą – Labai vieningai ir šiltai išrinko mane –.“

1988 m. birželio 24 d. Vilniaus pedagoginiame institute įsikūrusi LPS rėmimo grupė pasižymėjo aktyvia veikla, ypač skleisdama tautinę savimonę, įgyvendindama Lietuvos

Persitvarkymo Sąjūdžio programą. Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto LPS grupė leido laikraštėlį „Viltis“. Laikraštėlio leidyboje ir Sąjūdžio rėmimo grupės veikloje kartu su Zaborskaite aktyviai dalyvavo profesorius Kęstutis Nastopka, buvęs Zaborskaitės studentas Vilniaus universitete, vėliau – jos bendradarbis Vilniaus pedagoginiame institute⁷.

Tyrėjai pastebi, kad antisovietinė veikla Pedagoginiame institute buvo nuolatinė, kito tik pasipriešinimo formos. Pažymima, kad būtent įvairi antisovietinė raiška lėmė Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio rėmimo grupės susidarymą šioje aukštojoje mokykloje. Ypač ryškus demokratinų nuotaikų, tautinės savimonės pasireiškimas buvo Instituto studentų. Pastebėta, kad iki 1990 m. kovo 11-osios vykdyta Instituto administracinės tvarkos demokratizacija, keisti studijų planai. Svarbu, kad viešai atsiribota nuo rėmusiųjų antidemokratinės ir antinacionalinės jėgas. Instituto Sąjūdžio grupę lydėjo sėkmė, nes dėstytojai ir studentai nuoširdžiai bendradarbiavo. Jų veikla buvo paremta LPS programiniais siekiais, atkreipiant dėmesį į Instituto gyvenimo realijas (Stašaitis, 2009, p. 152–178).

Nuo 1955 m. gyvavusi Lietuvių ir užsienio literatūros katedra 1990 m. pertvarkyta į dvi katedras: Lietuvių literatūros ir Visuotinės literatūros. Lietuvių kalbos ir literatūros fakultetas pavadintas Lituaniistikos fakultetu. Vilniuje veikusi Aukštoji partinė mokykla panaikinta, o jos patalpos T. Ševčenkos gatvėje perduotos Vilniaus pedagoginiam institutui. Čia įsikuria humanitarai, du nauji fakultetai – Lituaniistikos ir Istorijos. Lituaniistikos fakulteto dekanu tampa profesorius Antanas Pakerys. 1991 m. rugsėjo 16 d. Lietuvių literatūros katedros, kurioje tebedirba ir Zaborskaitė, vedėju išrinktas profesorius Albertas Zalatorius. 1992 m. būsimieji lituanistikos studentai į lietuvių filologijos studijas jau priimami studijuoti pagal naują literatūros studijų planą.

Šiuo ypatingu laikotarpiu Zaborskaitė priima naują iššūkį – įsitraukia į Nepriklausomos Lietuvos švietimo reformą, prisiima atsakomybę švietimo sektoriuje. Pakviesta švietimo ministro Dariaus Kuolio, Profesorė pradeda dirbti Švietimo ministerijoje, Ugdyimo turinio departamento vadove. Drąsus žingsnis, dar viena peržengta riba, nors 1993 m. vasario 14 d. dienoraščio įrašė ji pati tai pavadins avantiūra:

Tai buvo avantiūristiškas žingsnis: niekad niekam nevadovavus – tapti didelio padalinio – departamento – vadove. Imtis administracinio darbo, kurio niekad gyvenime nebuvau dirbusi – Bet jaunam ministrui atrodė, kad aš ten reikalinga, – ryžausi – Nepažįstamas darbas užgriuvo labai sunkiai, aš net nežinau, kaip jį pakeliu. Mano vietoje reikėtų daug jaunesnio, veiklesnio, energingesnio žmogaus. Bet gal yra tu tarpu kokia nauda iš mano buvimo, tad ir esu. Turiu aplink save labai gerai dirbančių, kvalifikuotų žmonių. Mano įnašas yra per mažas. Su darbais ir rūpesčiais siejasi ir netikėtai atsivėrusi galimybė – atsivėręs platesnis pasaulis –. (Zaborskaitė, 2019b, p. 123–124)

Taigi peržengta dar viena riba. Jau neberibojanti. Galima daryti išvadą, kad ilgametis darbas Vilniaus pedagoginiame universitete, puikiai išmanytas mokyklos gyvenimas, noras reformuoti jau laisvos Lietuvos mokyklą labai smarkiai prisidėjo prie Zaborskaitės išsipareigojimo mokytojams, mokyklai ir Lietuvos švietimui.

⁷ Daugiau žr. Kolevinskienė, 2023, p. 82–85. <<https://www.zurnalasmetai.lt/?p=20214>> [Žiūrėta 2023-10-01].

Baigiamosios mintys

Vandos Zaborskaitės gyvenimas – ribinio žmogaus gyvenimas. Vytauto Kavolio žodžiais „be baimės ir be patoso“, ištais Antano Škėmos mirties minėjime, tiksliausiai gali būti perteikiama Zaborskaitės laikysena nuo 1961 m., kai buvo pašalinta iš Vilniaus universiteto, iki 1988 m. veiklos Sąjūdžio iniciatyvinėje grupėje Vilniaus pedagoginiame institute. Beveik trisdešimt darbo metų Pedagoginiame institute atspindi ir asmenybės kaitą, ir Lietuvos ėjimą laisvės link. Žinoma, savo dvasia Zaborskaitė pirmiausia liko Vilniaus universiteto ir tuo metu išdraskytos katedros žmogumi. Su nedrašiu apgailėstaviu dar 1978 m. sausio 15 d. dienoraštyje ji rašo: „Vakar buvo švenčiamas Irenos Veisaitės penkiasdešimtmetis – fakultete, artimiausių draugų rate – Apoteozės (nuoširdžios) atmosfera. Išdirbta fakultete, beveik tų pačių žmonių tarpe, daugiau kaip 25 metai. Prisiminiau mūsų katedrą ir jos dramatišką likimą – O čia nepasidarysiu sava, nors dirbsiu dar dešimtmetį – nors visi man labai mieli –“ (Zaborskaitė, 2019b, p. 69).

Tyrinėdama Maironio kūrybą, kur į gyvenimą ir kovą, aktyviai formuoti istorijos šaukiami vyrai: sūnūs, broliai (ne moterys – žmonos ar dukros), Zaborskaitė savo laikysena ir veikla realizuoja psichologinį modelį, kurį Maironis priskyrė vyrams, ne moterims. Maironiškoje struktūroje moters egzistencijai buvo paliktas tik harmoningas ir estetiškas būties laukas. Zaborskaitė peržengia savo laiko ir politinių apribojimų ribas tiek literatūrologiniais darbais, tiek buvimu ne tik kultūros, bet ir politikos, švietimo lauke, todėl jos laikyseną galima įvardyti kaip modernaus „laisvės kultūros“ (Kavolio terminu) žmogaus laikyseną.

Lituanistika Zaborskaitei – tai lietuviybės savimone. Tvirta pozicija, išskirtinė kompetencija, aukšti kriterijai literatūriniam ugdymui, dėmesys mokyklinei lituanistikai, bekompromisė nuomonė, kritinio mąstymo, pasitikėjimo skatinimas leido Pedagoginio instituto Lietuvių ir užsienio literatūros katedros žmonėms telktis dėl ateities mokyklos, dėl lituanistikos išlikimo, peržengti režimo nustatytas ribas.

Profesorės buvimas, gyvenimas ir darbas buvo grįsti pačiais aukščiausiais žmogiškumo kriterijais. Katedros kolegos mokėsi iš Vandos Zaborskaitės pagarbos kitam, kitokiai minčiai, apskritai žmogui, ypač jo talentui. Galėjo išmokti ir griežto žodžio. Savo buvimu Zaborskaitė vertė pasitempti, nors niekada nieko nevertė daryti prievarta. Pirmieji Nepriklausomybės metai, praleisti Vilniaus pedagoginio instituto Lietuvių literatūros katedroje ir tapę paskutiniais Zaborskaitės akademinės ir pedagoginės veiklos metais, lėmė ir visos katedros, ir fakulteto studentų laikyseną, kuriant nepriklausomą Lietuvą, formuojant naują švietimo sistemą, atnaujinant lituanistikos studijas.

Literatūros sąrašas

- Baliutytė, E., 2002. *Laiko įkaitė ir partnerė: lietuvių literatūros kritika 1945–2000*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Daugirdaitė, S., 2002. Katedros raganos. In: G. Viliūnas ir V. Daujotytė-Pakerienė, sud. *Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra 1940–2000 m.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 211–217.
- Daujotytė, V., 2013. Literatūra kaip egzistencinis rūpestis. *Pedagogika*, 111, p. 46–50. <<https://www.lituanistika.lt/content/52487>> [Žiūrėta 2023-07-02].

- Juknaitė, V., 2020. Turbūt. Taip. Ir tikrai taip. Su profesore Vanda Zaborskaitė. In: G. Vanagaitė, sud. *Kalbasi susitikę. Pokalbiai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, p. 53–65.
- Jurgutienė, A., 2001. Zaborskaitė, Vanda. In: *Lietuvių literatūros enciklopedija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 550.
- Jurgutienė, A., 2012. Vandos Zaborskaitės intelektualinės biografijos bandymas: formuojant literatūrologinius pagrindus. *Lietuvos kultūros tyrimai*, 3, p. 29–47.
- Kavolis, V., 2016. *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*. Vilnius: Apostrofa.
- Lukšaitė, I., 2020. Vilniaus universiteto humanitarinių mokslų profesoriai ir doktrina Donato Saukos veiklos laikotarpiu. *Literatūra*, 62(1), p. 8–23. <<https://www.zurnalai.vu.lt/literatura/article/view/22301/21515>> [Žiūrėta 2023-10-01].
- Lukšienė, M., 2002. Apie Lietuvių literatūros katedrą... In: G. Viliūnas ir V. Daujotytė-Pakerienė, sud. *Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra 1940–2000 m.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 20–54.
- Mitaitė, D., 2015. Ideologija ir poezija Juozo Macevičiaus kūryboje. In: D. Satkauskytė, sud. *Tarp estetikos ir politikos. Lietuvių literatūra sovietmečiu*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 165–189.
- Naudžiūnienė, A., 2021. „Naujasis žmogus“ iki pareikalavimo: mokinys vėlyvojo sovietmečio (1964–1988 m.) Lietuvos mokyklose. *Lietuvos istorijos studijos*, 47, p. 99–117. <<https://www.zurnalai.vu.lt/lietuvos-istorijos-studijos/article/view/24435/23712>> [Žiūrėta 2023-07-02].
- Stašaitis, S., 2009. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio rėmimo grupė Vilniaus pedagoginiame institute: ištakos ir veikla iki 1990 m. kovo 11-osios. In: M. Tamošaitis ir L. Truska, sud. *Sąjūdis Lietuvos periferijoje (1988–1993 m.)*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, p. 152–178.
- Streikus, A., 2023. *Lietuvių literatūros katedros byla – vienas juodžiausių puslapių okupacinio laikotarpio universiteto istorijoje*. <<https://naujienos.vu.lt/lietuviu-literaturos-katedros-byla-vienas-juodziausiu-puslapiu-okupacinio-laikotarpio-universiteto-istorijoje/>> [Žiūrėta 2023-07-02].
- Šparaga, O., 2022. *Revoliucijos veidas moteriškas. Baltarusijos atvejis*. Iš rusų kalbos vertė Natalija Arlauskaitė. Vilnius: Lapas.
- Oral, T., 2015. Sovietinė literatūra kaip pasaulio literatūros diskursas. In: D. Satkauskytė, sud. *Tarp estetikos ir politikos. Lietuvių literatūra sovietmečiu*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 27–54.
- Zaborskaitė, V., 2002. *Tarp istorijos ir dabarties: literatūra, atsiminimai, publicistika*. Vilnius: Tyto alba.
- Zaborskaitė, V., 2019a. „Tai aš, rašau...“ *Iš Vandos Zaborskaitės korespondencijos*. V. Stonytė, sud. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Zaborskaitė, V., 2019b. *Dienoraščiai 1941–2010*. V. Stonytė, sud. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Zaborskaitė, V., 2023. Vasario šešioliktajai. Iš archyvų. Parengė Žydronė Kolevinskienė. *Metai*, 2, p. 82–85. <<https://www.zurnalasmetai.lt/?p=20214>> [Žiūrėta 2023-10-01].

Archyviniai šaltiniai

- Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto Lietuvių kalbos ir literatūros fakulteto Lietuvių ir užsienio literatūros katedros archyvinis fondas 1966–1994:
- Kadrų įskaitos asmens lapas, 1966 [rankraštis]. F. VPI, b. LULK. Vilnius: Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija.
- Pedagoginio, metodinio, mokslinio ir visuomeninio darbo ataskaita už 1971–1975 metus, 1975 [rankraštis]. F. VPI, b. LULK. Vilnius: Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija.
- Vandos Zaborskaitės asmens byla, 1971 [rankraštis]. F. VPI, b. LULK. Vilnius: Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija.
- VVPI Lietuvių ir užsienio literatūros katedros posėdžio, įvykusio 1970 m. spalio 12 d., protokolas nr. 2, 1970. F. VPI, b. LULK. Vilnius: Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija.
- VVPI Lietuvių ir užsienio literatūros katedros posėdžio, įvykusio 1974 m. sausio 31 d., protokolas nr. 12, 1974. F. VPI, b. LULK. Vilnius: Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija.
- VVPI Lietuvių ir užsienio literatūros katedros posėdžio, įvykusio 1981 m. kovo 18 d., protokolas nr. 72, 1981. F. VPI, b. LULK. Vilnius: Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija.